

İSLÂM HUKUKUNA GÖRE VATANDAŞLIĞIN TEMEL ESASLARI

*Ali KAYA**

I-GİRİŞ

İnsanların bir topluluk oluşturarak bir hukuk düzenine göre yaşamaya başlamasıyla birlikte ortaya çıkan kavramlardan biri vatandaşlıktır. Bir ülkede hakim olan hukuk düzenine aidiyeti ifade eden vatandaşlık, insanların bir araya gelerek kurdukları siyasi örgütün adı olan devletin vazgeçilmez bir unsurunu teşkil eder. Modern devlet anlayışıyla çok daha belirli çizgilerle açıklık kazanmış olan vatandaşlık meselesi, ilk günden beri, toplumların meşgul oldukları bir konudur. Çünkü her toplum, birlikteliklerini düzenleyen kurallar gereği, kimlerin kendi toplumuna ait olduğu ve kimlerin bu toplumun geleceğinde söz söyleme hakkına sahip olacağı gibi meseleleri çözmek mecburiyetindedir.

Bu bakımdan, şarkiyatçı I. William Zartman gibi yazarların, “Ümmet yapısına İslâm sahip değildir. Kur’an’ın dini hukuk akidesinde bunun ne vazih bir takdimi, ne de faaliyeti vardır”¹ gibi görüşlerine rağmen, müslümanlar, Peygamber (s.a.v.)’in liderliğinde Medine Site Devletinin kurulmasından itibaren, İslâm toplumuna kimlerin dahil olduğunu belirlemeye çalışmışlardır. Başta kitap ve sünnet gibi aslı, istihsan ve örf gibi ferî kaynaklara dayanarak, İslâmî hükümlerin istinbâtı ile meşgul olan İslâm hukukçuları, bu konuda da ilmi çalışmalar yaparak İslâm vatandaşlık hukukunun dayandığı temelleri belirleme gayreti içinde olmuşlardır.

II-TANIM

Vatandaşlık, bir şahsı veya bir şeyi devlete bağlayan siyasi ve hukukî bağ olarak tanımlanır². Aslı ve müktesep olmak üzere iki kısma

* Yrd. Doç. Dr.; U.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ Ma'ruf Devâlibî, İslâm'da Devlet ve İktidar, çev. Mehmet S. Hatipoğlu, 27.

² Özcan, Hüseyin, Ansiklopedik Hukuk sözlüğü, 734.

ayrılır: Aslî tabiiyet, kan ve toprak esasına göre kazanılan ve doğumla iktisap edilen vatandaşlıktır. Müktesep tabiiyet ise, telsik, evlenme, evlat edinme, muhaceret, arâzi ilhaki ve ahali mübadelesi gibi yollardan biriyle doğumdan sonra kazanılan vatandaşlıktır.

İslâm hukuk terminolojisinde vatandaşlık terimi, “ehlü dari’l-islâm” yani “İslâm ülkesi vatandaşı” terkibiyle, muahhar kaynaklarda ise "tabiiyet" veya "cinsiyet" kavramlarıyla ifade edilmiştir³. Bu kelimelerle veya terkiple, İslâm ülkesindeki siyasî teşekküle yani, devlete siyaseten ve hukuken bağlı bulunan halk kitlesi kastedilmektedir.

III-İSLÂM HUKUKUNDA VATANDAŞLIĞIN ESASI

Bilinmektedir ki, İslâm hukuku din kaynaklı bir hukuk sistemidir ve bu dinin adı olan İslâm’ın bir inanç boyutu vardır. İslâm dini, inanç birliğini esas alarak, müslüman olanları bir tek ümmet olarak kabul eder. “Hakikat, bu sizin ümmetiniz bir tek ümmettir.”⁴ ayeti bu kabulün ifadesidir.

“Ümmet” ismi verilen bu birlik başlangıç itibariyle bir inanç bağına dayanır; daha sonra, toplumun siyasî alanda teşkilatlanmaları ve devlet kurmaları ile siyasî bir hüviyet kazanır. İşte bundan sonra müslümanların bu devletle olan bağları siyasî ve hukukî bir nitelik halini alır⁵.

Müslümanlar, İslâm inancını benimsemiş olmaları hasebiyle, İslâm ümmetinin bir üyesi oldukları gibi, İslâm devletinin de vatandaşı olma hakkına sahiptirler. Dolayısıyla onların, İslâm toplumuna ümmet ve İslâm devletine vatandaş olarak bağlarının esasını “İslâm inancı” teşkil eder⁶. Bu bakımdan, İslâm dinini benimsemiş bir kimse, nerede olursa olsun, İslâm devletinin vatandaşı kabul edilir. İslâm hukukçularının ifadesiyle “dâru’l-İslâm” ehlidir⁷. Buna göre, müslümanların kendi aralarında idari yapı itibariyle bölünerek müstakil devletler halinde ayrılmaları, onların vatandaşlık bağlarının da ayrıldığını göstermez. Dolayısıyla, İslâm inancını benimsemiş olması itibariyle her müslüman, yeni oluşum sonucunda ortaya çıkan devletlerin de vatandaşı sayılır.

İslâm vatandaşlığı, müşterek ülke, dil, renk veya doğuma değil, müşterek iman ve itikad esasına dayanır. Buna göre müslümanların yabancı bir ülkede yaşaması, bunların İslâm devletin vatandaşı olmalarına bir engel teşkil etmez⁸. Nitekim daru’l-harp’te ikamet eden bir müslüman, dâru’l-

³ Karaman, Hayrettin, Mukayeseli İslâm Hukuku, III/247.

⁴ el-Enbiya, 21/2.

⁵ Zeydan, Abdülkerim, Ahkâmü’z-Zimmiyyin ve e’l-Müste’minin fi Dâri’l-İslâm, 52.

⁶ Udeh, Abdulkadir, et-Teşri’u’l-Cinâi’l-İslâmi, I/307.

⁷ el-Buhâri, Keşfu’l-Esrâr, I/284.

⁸ Turnagil, Ahmet Reşid, İslâmiyet ve Milletler Hukuku, 84.

İslâm'da (İslâm ülkesi) yaşayan bir müslümana varis olabilir⁹. Çünkü müslümanların başka başka devletlerin tebeasında bulunmaları, birbirlerine mirasçı olmalarına mani değildir¹⁰.

Vatandaşlık, ait bulunan devlette, vatandaşı, ferdi "hak ve mükellefiyetlerin sahibi" yapmaktadır¹¹. Buna göre vatandaş, can, mal güvenliği vb. gibi temel hak ve hürriyetlere hak sahibi olurken, ülkenin savunması gibi mükellefiyetleri de yüklenmektedir. Her vatandaşın, vatandaşlık haklarından istifade edebilmesi ait olduğu devletin hükümlerle sınırları içinde olmasına, yükümlülüklerini yerine getirebilmesi için de bir başka devletin hakimiyeti altında olmamasına yani "darü'l-İslâm" da ikamet etmesine bağlıdır.

Diğer yandan, vatandaşlık, devletler hukuku karakteri bakımından "diplomatik himaye hakkını doğurmaktadır"¹². Buna göre bir devlet, yabancı ülkede bulunan vatandaşının, o ülkenin teşri (yasama), kaza (yargı) ve icra (yürütme) organlarından birinin tasarrufları sebebiyle uğrayacağı zararının giderilmesi için talepte bulunma hakkına sahiptir, hatta vazifelidir¹³. Yalnız bu hakkın kullanılabilmesi veya görevin yerine getirilebilmesi için bulunması gereken şartlardan biri, zarar gören şahsın devletin vatandaşı olmasıdır.

Bu nedenle, İslâm inancını benimsemekle İslâm ümmetine dahil olan bir kimse siyasî ve hukukî anlamda tam vatandaş olabilmesi yani, İslâm devletinin, kendisine can ve mal güvenliği sağlayabilmesi veya diplomatik himaye altına alabilmesi gibi vatandaşlık haklarını sunabilmesi için, İslâm ülkesinde ikamet etmesi, yabancı ülkede (darü'l-harb) bulunuyorsa hicret etmesi gerekmektedir¹⁴. Müslüman olduğu halde İslâm ülkesine hicret etmeyenlere "gayr-ı mukim müslümanlar"¹⁵ denir. Bunlar ilahi kanunların muhatabı olmakla birlikte, buldukları ülkenin kanunlarına tabi olup, İslâm ahkâmının gereğine göre sorumlu tutulmazlar¹⁶ ve "iman edip de hicret etmeyenlere ise, hicret edecekleri zamana kadar, sizin onlara hiç birşey ile velâyetiniz yoktur"¹⁷ ayetinde de ifade edildiği gibi, gayr-ı mukim müslümanlarla İslâm toplumu ile arasında dini bir bağ olmakla birlikte siyasî ve hukukî bir bağ bulunmamaktadır. Bu nedenle yabancı ülkede yaşamakta olup İslâm dinine girmiş bir kimsenin İslâm devletinin vatandaşı olabilmesi,

⁹ İbn Âbidîn, Reddül-Muhtâr. VI/768: el-Ehsârî, Fethu'l-Vehhâb, II/11; İbn Kudâme, el-Muğni, VI/296-297.

¹⁰ Döndüreh, Hamdi, Delilleriyle İslâm Hukuku, 312.

¹¹ Nömer, Ergin, Vatandaşlık Hukuku, 3.

¹² Nömer, a.g.e, 17.

¹³ Meray, Seha L., Devletler Hukukuna Giriş, I/640.

¹⁴ Hamidullah, Muhammed, İslâm Hukuku Etüdleri, 159.

¹⁵ Hamidullah, Muhammed, İslâm'da Devlet İdaresi, 182.

¹⁶ es-Serahsî, el-Mebsût, X/15.

¹⁷ el-Enfâl, 8/72.

ayrıca, hicret etmesinin yanında mukim bir müslüman vatandaş sayılabilmesi için de en az onbeş günlük bir ikamet müddetinin geçmiş olması gerekmektedir¹⁸.

Yukarıda ifade edildiği gibi İslâm vatandaşlığının esasını aynı inanca bağlılık oluşturur¹⁹. Bununla birlikte İslâm Hukukçuları, İslâm itikadını benimsememelerine rağmen, İslâm ülkesini vatan olarak seçen²⁰ ve İslâmın dünya ahkâmına tabi olmaya razı olan²¹ gayr-i müslimleri de vatandaş olarak kabul etmektedirler. Nitekim bunlar için de “ehlü dâri’l-İslâm” tabiri kullanılmaktadır²². İslâm devletinin gayr-i müslim olan bu tebeasına “zimmî” denir ve bunlar ile diğer müslüman vatandaşlar arasında, bazı siyasi haklar bakımından farklılık olsa da, can ve mal güvenliği gibi temel hak ve hürriyetler bakımından müslüman tebea ile eşit statüye sahiptirler²³. Zimmîlerin İslâm devleti vatandaşlığının esasını, İslâm ülkesini vatan olarak seçip İslâm’ın dünya ahkâmına bağlı kalmayı kabul etmeleri ve bunu tescil eden zimmet akdi oluşturur²⁴.

IV-İSLÂM HUKUKUNDA VATANDAŞLIK ANLAYIŞININ GENEL İLKELERİ

Bilinmektedir ki, İslâm evrensel bir din olup bütün insanlara hitap etmektedir. İslâm dininin bu özelliği vatandaşlık anlayışında da hakimdir. İslâm hukukunda vatandaşlık meselesine geçmeden önce, İslâmın vatandaşlık anlayışının genel ilkelerine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

1-Soy-Sop Ayrımının Yapılmaması

İslâm, bütün insanların Hz. Adem’in soyundan gelmiş olduklarını bildirmekte, nesep bakımından aralarında bir farkın bulunmadığını ilan etmektedir²⁵. İslâm da, soy bakımından insanların bir kısmının diğerlerinden üstün olması söz konusu olmadığı için, tebea arasında “üstün sınıf” diye bir ayırım yapılmaz. Buna göre İslâm vatandaşlık anlayışının temel ilkelerinden biri, insanlar arasında soy ve sop ayırımına gidilmemesidir.

¹⁸ Hamidullah, İslâmında Devlet İdaresi, 183.

¹⁹ Hamidullah, İslâm Hukuku Etüdları, 154.

²⁰ es-Serahsî, el-Mebsût, X/85.

²¹ Zeydan, age, 55.

²² es-Serahsî, age, V/22,39; el-Kasânî, el-Bedâyi’u’s-Sanâyi, VI/281. İbnu’l-Hunâm, Fethu’l-Kadir, IV/375.

²³ Zeydan, age, 65.

²⁴ Ebû Yusuf, Kitâbu’l-Harac, 68.

²⁵ Tirmizi, Tefsiri’s Süre, 49; Ebû Davud, Edeb,111; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, II/361

2-İrk Ayrımının Yapılmaması

İslâm belli bir ırkın içinde doğmuş olsa da bütün insanlara hitap etmektedir. İnsanlar, etnik kökenlerine göre ayrılarak bir kısmının diğerlerinden üstün veya aşağı olması kabul edilmez. Hz. Peygamberin hadisindeki ifadesiyle “ne Arab’ın Acem’e ne de Acem’in Arab’a üstünlüğü vardır...”²⁶. Hangi ırktan olursa olsun İslâm dinini benimseyen bir kimse, bu sıfatıyla, İslâm devletinin vatandaşı olma hakkını elde etmiş olur. Dolayısıyla insanlar arasında hiçbir şekilde ırk ayrımının yapılmaması, İslâm vatandaşlık anlayışının bir diğer genel ilkesidir.

3-Dil Farkının Gözetilmemesi

İnsanlar etnik kökenlerine bağlı olarak farklı dilleri konuşmakta olmaları, aralarında buna göre bir ayrımın yapılmasını gerektirmez. Çünkü bu, “Dilleriniz ve renklerinizin birbirine uymaması da O’nun ayetlerindedir. Hakikat bunlarda bilenler için ibretler vardır.”²⁷ ayetinde de ifade edildiği gibi, Allah’ın bir hikmeti ilahisidir. Bu nedenle farklı dillere sahip olmak, insanlar arasında bir ayrımın sebebi sayılamaz. Bu nedenle İslâm inancında birleşenlerin farklı dilleri konuşmakta olmaları, İslâm devletinin vatandaşı olmalarına engel teşkil etmez.

4- Renk Ayrımının Olmaması

Daha önce geçen ayette de²⁸ ifade edildiği gibi insanlar, Allah’ın bir mucizesi olarak farklı renklerde yaratılmışlardır. İnsanların, derilerindeki renk farkı, onların, İslâm ülkesinin tebeası olmalarına engel teşkil etmediği gibi üstün veya ikinci sınıf vatandaş sayılmalarına da sebep olmaz. İslâm inancını benimsemiş bir kimse, rengi ister beyaz isterse siyah olsun, İslâm toplumun bir üyesi olabildiği gibi, şartlarını taşıması halinde toplumun yöneticisi dahi olabilir. Nitekim bir hadis-i şerifte “kafasındaki saçları siyah kuru üzüm gibi kıvrırcık bir habesi köle emir tayin edilmiş olsa, elbette siz onu dinleyecek ve itaat edeceksiniz”²⁹ buyurulmuştur. Buna göre, İslâm vatandaşlık anlayışının bir diğer ilkesi de vatandaşlığa kabul ve vatandaşlık haklarının tanınmasında insanlar arasında renk ayrımının yapılmamasıdır.

5-Zengin-Fakir Ayrımının Yapılmaması

Çalışma kabiliyetlerine göre, ekonomik bakımından insanlar birbirinden farklı olabilirler. Fertleri, ekonomik seviyelerindeki

²⁶ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, V/411.

²⁷ er-Rûm, 30/22.

²⁸ er-Rûm, 30/22.

²⁹ Buhârî. Ahkâm,4; İbn Mâce, Ezân, 39; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, III/114.

farklılıklarına göre ayrıma tabi tutarak, mal ve servet sahibi zenginlerin üstün hakların sahibi, fakir olanların ise ikinci sınıf sayılmaları kabul edilmez. Zengin veya fakir olmak, insanlar arasında bir ayırımın ölçüsü yapılamaz. İnsanların vatandaş olarak kabul edilmelerinde, onların zengin fakir oluşuna bakılmaz. Çünkü hadislerde de belirtildiği gibi “Allah sizin şekillerinize ve mallarınıza bakmaz, kalblerinize bakar”³⁰. Dolayısıyla, gönlün İslâm inancına sahip olmasına ve ona bağlı kalmasına itibar edilir. Bu nedenle, insanlar arasında zengin-fakir ayırımına gidilmemesi de, İslâm vatandaşlık anlayışının genel ilkelerinden biridir.

V- VATANDAŞLIĞIN KAZANILMASI

Yukarıda da ifade edildiği gibi, İslâm hukukunda vatandaşlık, iman ve zimmet akdi olmak üzere iki temel esasa dayanmaktadır. Buna göre İslâm inancını benimseyen müslümanlar ve İslâm ülkesinde ikamet etmeyi isteyip İslâm ahkâmına tabi olmayı kabul ederek İslâm devleti ile zimmet akdi yapan gayr-i müslimler, İslâm ülkesinin vatandaşlığını kazanmış olurlar. Bu iki esasa bağlı olarak, iki sınıftan biri ile evli olanlar ile bunların çocukları ve de İslâm ülkesinde bulunan ve anne-babası belirlenemeyen çocuklar da İslâm devletinin vatandaşı olarak kabul edilmektedir. Buna göre İslâm hukukunda vatandaşlığın kazanılma yolları; iman, zimmet akdi, evlenme, nesep ve doğum ile İslâm toprağında bulunmak gibi beş kısımda mütâlââ edilebilir.

A-İslâm Dinine Girmek Yoluyla

Kur'an'ın ifadesiyle İslâm'ı din olarak seçmiş bütün müminler, tek bir millet³¹ ve bir birinin kardeşidir³². Bu prensibe göre İslâmı, yaşam tarzı olarak benimsemiş bir kimse ümmetin bir üyesi olmaktadır. Böyle bir kimsenin İslâm toplumuyla arasındaki inanç ve kardeşlik bağı, müslüman toplumun siyasi teşkilatlanmalarını tamamlayıp devlet kurduklarında siyasi ve hukuki bir bağ halini alır³³.

Müslüman olan bir kimsenin İslâm ülkesinin vatandaşı olabilmesinde doğum ve toprak esasının etkisi yoktur. Buna göre daru'l-harpte doğan ve o toprak üzerinde ikamet eden bir kimse, islâmı din olarak seçip kabullenmesiyle İslâm vatandaşı olmaya hak kazanır³⁴. Yalnız vatandaşlığının tam ve etkin hale gelmesi için İslâm toprağına hicret etmesi

³⁰ Müslim, Birr, 33; İbn Mâce, Zühd, 9; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, II/285.

³¹ el-Enbiya, 21/92.

³² el-Hucurât, 49/10.

³³ Zeydan, age, 52.

³⁴ Turnagil, age, 84.

aranır³⁵. Bununla birlikte ikamet etmekte olduğu yabancı ülkede bulunduğu sürece özellikle dini konularda ve müttefik ülkenin aleyhine olmamak şartıyla İslâm devletinin himayesine mazhardır³⁶.

İman, kişileri İslâm devletinin asli vatandaşı yapar. Ayrıca başka bir şart aranmaz. Dolayısıyla yetkili bir makamın onayına ihtiyaç duyulmaz. Şahısların bu vasfı devam ettiği sürece vatandaşlık bağları da sürer. Bu bağın ortadan kalkmasını gerektirecek, yani, vatandaşlığın kaybedilmesine yol açacak bir sebep bulunmadığı sürece, hiç bir makam, müslüman olan bir kimseyi vatandaşlıktan çıkaramaz. Bu nedenledir ki, bir kısım İslâm hukukçularına göre, gayr-i müslim bir tebea sınır dışı edilebilirken, müslüman daru'l-harb'e sürgüne gönderilemez³⁷. Ancak bu ceza, ülke içinde oturmakta olduğu yerden başka bir yerde ikamete tabi tutulmak suretiyle tatbik edilir.³⁸

B-Zimmet Akdi Yoluyla

Fetih veya ilhak suretiyle İslâm ülkesine katılan topraklarda yaşayan ve orada kalıp İslâmın hakimiyetini kabul edenler ile İslâm ülkesine gelip burada yerleşmek isteyenler, İslâm devletinin kabulü üzerine, devlet ile aralarında yapacakları zimmet akdi ismi verilen sözleşme sayesinde İslâm devletinin vatandaşlığını kazanmış olurlar. Bunlara da müslüman vatandaşlar gibi, "ehlu dari'l-İslâm" yani, İslâm ülkesinin vatandaşı denir³⁹.

Bu yolla kazanılan vatandaşlıkta, fethedilen veya ilhak olunan yer halkının kabulü, İslâm ülkesinde yerleşmek isteyenlerin talepleri yanında İslâm devletinin iradesi belirleyici olmaktadır. Bu nedenledir ki, zimmet akdi yapılacaklarda yani vatandaşlığa kabul edileceklerde bir takım şartların bulunması aranmaktadır. Mesala müşrik araplardan veya İslâm dininden dönmüş (mürted) olmaması ve İslâm ülkesinde sürekli oturmayı istemesi gerekmektedir⁴⁰.

Zimmet akdi ile İslâm ülkesinin vatandaşlığını kazananlar, müslüman vatandaşlar gibi can ve mal güvenliğine sahip olurlar. Bunlarla yapılan zimmet akdi müslümanlar için bağlayıcıdır. Yani İslâm devleti onları, ileride açıklanacak vatandaşlığın kaybedilmesini gerektirecek sebeplerden biri bulunmadığı sürece vatandaşlıktan çıkaramaz.⁴¹

³⁵ Hamidullah, İslâmda Devlet İdaresi, 183.

³⁶ Bkz. el-Enfâl, 8/72.

³⁷ el-Kâsânî, el-Bedâyi', VII/110; eş-Şâfiî, el-Ümm, VI/134; İbn Rüşd, el-Bidâye, II/381.

³⁸ İbn Kudâme, el-Muğnî, VIII/297.

³⁹ es-Serahsî, el-Mebsût, X/78.

⁴⁰ el-Kâsânî, el-Bedâyi', VII/110; ed-Düssükî, Hâşiye, II/200; İbn Kudâme, el-Muğnî, VIII/502.

⁴¹ el-Kâsânî, el-Bedâyi', VII/112.

C-Evlenme Yoluyla

İslâm hukukuna göre, aile birliği içinde kadın kocasına tabidir⁴². Bu hüküm vatandaşlık konusunda da geçerlidir. Buna göre, İslâm ülkesine gelen evli çiftten koca, İslâm devletinin vatandaşlığını kabul edecek olur ise, ona tabi olarak hanımı da İslâm teb'asından sayılır⁴³. Yine geçici statüde İslâm ülkesinde bulunan yabancı ülke (darü'l-harb) vatandaşı olan bir kadın, müslüman veya zimmî bir erkek ile evlenecek olursa, İslâm devletinin vatandaşlığını kazanmış olur⁴⁴.

Evlenme yoluyla vatandaşlığın kazanılması, kadın lehinde olan bir hükümdür. Buna göre, İslâm devletinin vatandaşı olan bir erkekle evlenen kadın, tebea olma hakkı kazanırken, İslâm tebeasından olan bir kadınla evlenen yabancı ülke vatandaşı bir erkek, bu evlilikten dolayı vatandaş olma hakkını kazanamaz. Mesela darü'l-İslâm tebeasından olan harbî veya müstemem, İslâm ülkesi vatandaşı olan bir kadınla evlenecek olsa, İslâm devletinin vatandaşı sayılmaz⁴⁵.

Diğer yandan bazı durumlarda evlenme tek başına bir vatandaşlık hakkını kazandırmayabilir. Mesela İslâm ülkesinin vatandaşı olan bir müslüman veya zimmî bir erkek ile evlenen yabancı ülke vatandaşı kadın, İslâm ülkesine gelmedikçe İslâm tebası olamaz⁴⁶.

Bilindiği üzere müslüman ile gayr-i müslim vatandaşların statüsünde bir takım farklar vardır. Bu farklar, kişilerin sahip olduğu inanç sisteminin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. İşte evlenme bu statülerde değişiklik meydana getirecek bir sebep teşkil etmez. Mesela müslüman bir erkeğin ehli kitaptan olan bir kadınla evlenmesi caizdir⁴⁷. Bu cevazdan yararlanarak müslüman bir erkekle evlenen zimmiye kadının inancında değişiklik olmadığı sürece vatandaşlık statüsü değişmez. Müslüman bir erkekle evlenen ehli kitaptan olan kadın, müslüman hanımların tabi olduğu bir takım hükümlere uymak zorunda olsa da müslüman tebea statüsünü kazanmış olmaz.

D-Nesep ve Doğum Yoluyla

Daha önce de ifade edildiği üzere İslâm vatandaşlığı kan bağına dayanmaz. Bununla birlikte, iman ve zimmet akdi esasına göre İslâm ülkesinin vatandaşı olan ailelerin çocukları vatandaş olarak kabul

⁴² el-Kâsânî, el-Bedâyi', VII/110.

⁴³ Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, 194.

⁴⁴ el-Kâsânî, el-Bedâyi', VII/110.

⁴⁵ el-Kâsânî, el-Bedâyi', VII/110.

⁴⁶ Udeh, Teşri' u'l-Cinâi, I/552.

⁴⁷ el-Bakara, 2/221.

edilmektedir. Çünkü mümeyyiz olmayan çocuklar vatandaşlık konusunda ailelerine tabidir⁴⁸.

Buna göre müslüman ailenin çocuğu asli olarak İslâm tebeasındandır. Sonradan müslüman olanların çocukları da böyledir. Yine gayr-i müslim olan anne ve babanın, zimmet akdi ile İslâm devletinin vatandaşı olmaları halinde, çocukları da onlara tabi olarak İslâm ülkesinin vatandaşı olurlar.

Gayr-i müslim eşlerden babanın, tek başına müslüman veya zimmet akdine taraf olması halinde de çocukları İslâm tebeasına geçmiş olur. Ebu Hanife (ö.150/767) İmam Şafî (ö.204/819) ve Ahmed b. Hanbel (ö.241/855)'e göre de annenin tek başına müslüman olması durumunda da çocuk İslâm devleti vatandaşlığını kazanır. İmam Malik (ö.179)'e göre ise, çocuk babaya tabidir⁴⁹.

Çocukların vatandaşlık konusunda anne ve babasına tabi olması, daha üst tebeiyete geçilmesi halinde söz konusu olur. Buna göre üst tebealıktan alt tebealığa geçişte çocuklar ailelerine tabi olmazlar. Mesala, zimmi olan anne ve baba, İslâm devleti vatandaşlığından çıkmaları halinde çocuklar İslâm tebeası olarak kalır. Yine irtidat eden eşlerin çocukları, İslâm devletinin tebealığında değişme olmaz⁵⁰.

E-Toprak Esası Yoluyla

İslâm hukukunda asıl itibariyle toprak esası yoluyla vatandaşlığın kazanılması sözkonusu değildir. Ancak, İslâm ülkesinde bulunan ve nesebi bilinemeyen (lakî) çocukların aksi sabit olmadıkça İslâm tebeasından kabul edilir.⁵¹ Müslüman bir erkek, böyle bir çocuğun babası olduğunu iddia eder ve onun bu iddiasını geçersiz kılacak bir karine bulunmaz ise, çocuk müslüman tebealık hakkını kazanır.⁵² Yine zimmi bir erkek, çocuğun kendisine ait olduğunu ileri sürer ve bunu ispat ederse, çocuk onun nesebine bağlı olarak zimmi tebea statüsünde İslâm devletinin vatandaşı sayılır⁵³.

VI-VATANDAŞLIĞIN KAYBI

İslâm hukukunun, vatandaşlığın kaybında da, kazanılmasına paralel bir yol izlediği görülmektedir. Buna göre, vatandaşlık bağını oluşturan esaslar ortadan kalktığında tebea olma durumu da kendiliğinden kalkar.

⁴⁸ es-Serahsî, el-Mebsût, X/115.

⁴⁹ es-Serahsî, el-Mebsût, X/115; İbn Kudâme, el-Muğni, VIII/141.

⁵⁰ es-Serahsî, el-Mebsût, X/115; İbn Kudâme, el-Muğni, VIII/139.

⁵¹ es-Serahsî, el-Mebsût, X/209; İbn Kudâme, el-Muğni, VIII/141.

⁵² es-Serahsî, el-Mebsût, X/211.

⁵³ es-Serahsî, el-Mebsût, X/216.

Vatandaşlığın kaybında daha çok, kişilerin iradesi belirleyici olur. Aşağıda açıklaması gelecek sebepler ortaya çıkmadıkça, İslâm devleti tek taraflı kendi iradesine dayanarak bir kimsenin vatandaşlığına son veremez. Bu nedenle, vatandaşlığın kaybına yol açan haller aşağıdaki şekilde belirlenebilir.

1-Müslümanlar Bakımından

Müslüman olan bir şahsın İslâm vatandaşlığını sağlayan bağ, İslâm inancını benimsemiş ve İslâmın hükümlerine kayıtsız şartsız bağlı kalmayı kabul etmiş olmasıdır. Dolayısıyla bir kimse, İslâm dininden dönmesi (irtidat), İslâm ahkâmına bağlı kalmayı reddederek İslâm toprağını terketmesi ve yabancı ülke vatandaşı olan gayr-i müslim bir erkek ile evlenmesi halinde İslâm vatandaşlığını kaybeder. Buna göre müslüman vatandaşlığının kaybına yol açan sebepler irtidat, İslâm toprağını terk ve evlenme olmak üzere üç başlık altında incelenebilir.

a)İrtidat (Dinden Dönme)

Müslüman olup, İslâm devletinin vatandaşı iken, din değiştirerek başka bir dinî seçen kişi, İslâm tebealığını kaybeder. Çünkü müslümanı İslâm ülkesinin vatandaşı kılan bağ İslâm inancıdır. İslâmdan dönmekle bu kişi, kendisini İslâm devletine bağlayan bağı kesmiş olur⁵⁴.

Dinden dönmenin vatandaşlığın kaybına yol açması, yalnız irtidat eden kişi için söz konusudur. Bu nedenle evli olan eşlerden birinin dinden dönmesi, eşinin veya çocuklarının İslâm Ülkesini terketmedikleri sürece, İslâm devletinin vatandaşlığını kaybetmesine neden olmaz⁵⁵.

b)İslâm Toprağını Terk

Bir müslümanın islâm toplumu ile olan iman bağının, müslümanların siyasi birlik oluşturup devlet kurmalarıyla birlikte siyasi ve hukuki bir nitelik kazandığını daha önce belirtmiştik. Buna göre, siyasi birliğin adı olan İslâm ülkesini terk ederek müslüman olmayan ülkeye (daru'l-harb) iltihak eden bir müslüman, İslâm devleti ile daha önceden var olan siyasî ve hukukî bağını koparmış olmakta, dolayısıyla İslâm devletinin vatandaşlığını kaybetmiş bulunmaktadır. Bu nedenle müslüman tebaanın daru'l-harb'e iltihakı, vatandaşlık kaybına yol açan bir sebep teşkil etmektedir⁵⁶. Çünkü bir müslümanın, çalışmak ve ticaret yapmak gibi meşru bir sebep olmaksızın ve de izinsiz, İslâm ülkesini terketmesi söz konusu olamaz. Eğer buna rağmen çıkmış ise, İslâm devleti ve toplumu ile mevcut olan dinî, siyasî ve hukukî bağlarını inkar ediyor demektir. Bu nedenle

⁵⁴ İbn Kudâme, el-Muğnî, VIII/124.

⁵⁵ es-Serahsî, el-Mebsût, X/120-122;el-Kâsânî, el-Bedâyi', VII/139.

⁵⁶ Özel, Ahmed, İslâm Hukukunda Ülke Kavramı, 193.

İslâm hukukçularının da haklı olarak ifade ettikleri gibi, dâru'l-harb'e iltihak eden harbî, ehlü dâri'l-harb (yabancı ülke vatandaşı) statüsüne geçmiş olur.⁵⁷

c) Evlenmek

Kadın kocaya tabidir prensibi gereği, yabancı bir ülkenin vatandaşı olan bir erkekle evlenen kadın, İslâm devleti vatandaşlığını kaybeder⁵⁸. Çünkü müslüman kadının gayr-i müslim bir erkekle evlenmesi caiz değildir⁵⁹. Buna göre, müslüman bir kadının, gayr-i müslim bir erkekle evlenmesi, İslâm devleti vatandaşlığını kaybetmesine yol açar.

2-Zimmî Bakımından

Müslüman olmadığı halde, İslâm ülkesinde yerleşmeyi isteyerek İslâm ahkâmına tabi olmayı kabul edenleri İslâm devletine bağlayan bağ zimmet aktidir. Bu sözleşmenin feshini gerektirecek sebepler, aynı zamanda vatandaşlığın kaybına da yol açar. İslâm hukukçuları arasında farklı görüşler olmakla birlikte bu sebepler, cizye vermemek, devletin kanun ve düzenine karşı gelmek (isyan), devletin aleyhinde casusluk yapmak, müslüman kadınla zina etmek, müslümanların dinden dönmesine sebep olacak aleyhte propaganda yapmak şeklinde özetlenebilir⁶⁰.

Yine İslâm devletinin gayr-i müslim vatandaşı olan bir kadın, yabancı bir ülkenin vatandaşlığındaki bir erkekle evlenmesi halinde tebealık hakkını yitirir. Ayrıca zimmet akdi ile İslâm ülkesinde sürekli oturmakta olan bir zimmî vatantaşın, daru'l-harb'e iltihakı da, vatandaşlığını kaybetmesine neden olur.⁶¹

SONUÇ

İnsan hayatının bütün alanlarında hukukî düzenlemeleri bulunan İslâm hukukunun, vatandaşlık konusunda da bir takım belirleyici kuralları bulunmaktadır. Bunlara göre, İslâmî din olarak seçmiş olanlar ile başka bir dinden olduğu halde İslâm ülkesinde oturmayı veya kalmayı arzu edip de İslâm ahkâmına tabi olmayı kabul edenler İslâm devletinin vatandaşı sayılırlar. Bu nedenle İslâm vatandaşlığının esasını inanç ve hukuk birliği oluşturur. Vatandaşlığın kazanılması veya kaybedilmesi vatandaşlık hak ve görevleri bu esasa göre belirlenir; kan, ırk, renk, zengin ve fakir ayrımı yapılmaz.

⁵⁷ es-Serahsî, el-Mebsût, X/103; İbn Rüşd, el-Bidâye, II/383.

⁵⁸ Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, 194.

⁵⁹ el-Bakara, 2/221.

⁶⁰ es-Serahsî, el-Mebsût, X/85; İbn Kudâme, el-Muğni, VIII/531.

⁶¹ el-Kâsânî, el-Bedâye', VII/113; İbn Kudâme, el-Muğni, VIII/541.

İslâm inancını benimsemiş olan kişiler, tabii olarak İslâm devletinin vatandaşı olma hakkına sahiptirler. İslâm ülkesinde ikamet edenler bu haktan yararlandığı gibi yabancı ülkede ikamet edenler de yararlanır. Yalnız onların İslâm toprağında bulunmamaları, bu haktan tam ve etkin bir şekilde istifade etmelerine engel görülebilir. Müslüman olanların aynı inancı paylaşmaları, herbirini, idari bakımdan bölünmenin sonucunda ortaya çıkan müstakil İslâm devletlerinin de vatandaşı sayılmalarını sağlar.

İslâm devleti vatandaşı olan bir erkekle evlenen kişi, vatandaşlık hakkını kazandığı gibi, çocuklar da baba ve annesinin vatandaşlığını kazanır. Yine İslâm toprağında bulunmuş nesebi bilinemeyen çocuklar da, genel esasların bir istisnası olarak İslâm devletinin vatandaşı sayılabilmektedir.

İnanç veya hukuk birliğinin terkedilmesi veya buna delalet eden yabancı ülkeye iltihak ve yabancı ülke vatandaşı ile evlenmek gibi hususlar vatandaşlığın kaybedilmesine neden olur. Yetkili makamlar tek taraflı olarak, böyle bir durum söz konusu olmadığı sürece, bir kişinin elinden vatandaşlık hakkını alamaz.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, thk.A.M.Şâkir, c.I-VI, Mısır 1368/1949.
el-Buhârî, **Keşfu'l-Esrâr**, c. I-III, İstanbul 1307/1890.
Buhârî, **es-Sahîh**, c.I-VIII, İstanbul 1979.
Dârimî, **es-Sünen**, c.I-II, Mısır ty.
Döndüren, Hamdi, **Delilleriyle İslâm Hukuku**, Konya 1977.
ed-Düssûki, **Hâşiye ala Şerhi'l-Kebîr**, c.I-IV, Beyrut ty.
Ebû Dâvud, **es-Sünen**, c.I-V, İstanbul 1981.
Ebû Yusuf, **Kitabu'l-Harac**, 6.Baskı, Matbaatü's-Selefiyye, 1398/1978.
Hamidullah, Muhammed, **İslâmda Devlet İdaresi**, çev. Kemal Kuşcu, Ankara 1979.
Hamidullah, Muhammed, **İslâm Hukuku Etüdleri**, İstanbul 1984.
el-Fetâva'l-Hîndiye, c.I-VI, Bulak 1310/1892.
İbnü'l-Hümâm, **Fethu'l-Kadîr**, c.I-IX, Beyrut 1315/1897.
İbn Kudâme, Muvaffukuddîn el-Makdîsî, **el-Muğnî**, c.I-IX, Mısır ty.
İbn Mâce, Ebû Abdillâh el-Kazvînî, **es-Sünen**, thk.M.F.Abdulbâkî, c.I-II, Mısır 1372/1952.
İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, c. I-II, İstanbul 1985.

- Karaman, Hayrettin, **Mukayeseli İslâm Hukuku**, c.I-III, İstanbul 1993.
- el-Kâsânî, **el-Bedâyi'u's-Sanayi' fî Tertîbi's-Şerâyi'**, c.I-VII, 2. Baskı, Beyrut 1394/1974.
- Mâlik, **el-Muvatta'**, c.I-II, nşr. M.F.Abdülbâkî, Mısır 1951.
- Ma'ruf Devâlibî, **İslâmda Devlet ve İktidar**, çev. Mehmet S.Hatipoğlu, İstanbul 1985.
- Meray, Seha L. . **Devletler Hukukuna Giriş**, c.I, Ankara 1968.
- Müslim, **es-Sahîh**, thk.M.F.Abdülbâkî, c.I-V, Beyrut 1374/1954.
- Özcan, Hüseyin, **Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü**, 6. Baskı, Ankara 1985.
- Özel, Ahmet, **İslâm Hukukunda Ülke Kavramı**, İstanbul 1982.
- es-Sahnûn, **el-Müdevvenetü'l-Kübrâ**, c.I-VI, Beyrut ty.
- eş-Şâfîî, **el-Ümm**, c.I-VIII, Beyrut ty.
- Tirmizî, **es-Sünen**, c.I-VIII, İstanbul ty.
- Turnagil, Ahmet Reşid, **İslâmiyet ve Milletler Hukuku**, İstanbul 1972.
- Udeh, Abdülkadir, **et-Teşrî'u'l-Cinâi'l-İslâmî**, c.I-II, Beyrut 1405/1985.
- Zekerîyya el-Ensârî, **Fethu'l-Vehhâb**, c.I-II, Mısır 1367/1948.
- Zeydan, Abdülkerim, **Ahkâmü'z-Zimmiyyîn ve e'l-Müste'minîn fî Dâri'l-İslâm**, 2. Baskı, Beyrut 1408/1988.